

Kamil Stasiak

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3529-0370>

Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

Edukacja muzealna jako element zarządzania dziedzictwem urbanistycznym na przykładzie Muzeum Krakowa

Museum education as an element of urban heritage management: the case of the Cracow Museum

Abstract

We believe that the main goal of managing urban heritage is to preserve it in the best possible condition. Investment activities are not a sufficient measure. To achieve a long-term effect, it is advisable to build social awareness of the historical value of spatial layouts. In addition to facilitating the preservation of valuable cultural landscapes thanks to social control, it allows for positive effects related to the well-being of the inhabitants. The role of museums in managing urban heritage is analyzed using the example of the activities of the Museum of Cracow. We show relation between good practices applied by the institution and its environment.

Key words: urbanism, heritage, Cracow, museum, museum education, spatial

Uważamy, że głównym celem zarządzania dziedzictwem urbanistycznym jest zachowanie go w najlepszym możliwym stanie. W tej sytuacji działalność inwestycyjna nie wystarcza. Aby osiągnąć długofalowy efekt, należy budować społeczną świadomość wartości historycznej założeń przestrzennych. Istnienie tej świadomości nie tylko sprzyja zachowaniu cennych krajobrazów kulturowych dzięki kontroli społecznej, lecz także pozytywnie wpływa na poczucie jakości życia mieszkańców. W artykule rola muzeów w zarządzaniu dziedzictwem urbanistycznym analizowana jest na przykładzie działalności Muzeum Krakowa. Opisujemy relacje między dobrymi praktykami stosowanymi przez tę instytucję a jej otoczeniem.

Słowa kluczowe: urbanizm, dziedzictwo, Kraków, muzeum, edukacja muzealna, przestrzeń

Odebrano / Received: 27.11.2021

Zaakceptowano / Accepted: 17.08.2022

Podstawowym celem zarządzania materialnym dziedzictwem kulturowym jest jego ochrona. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na organy państwa obowiązki zasadzające się przede wszystkim na tworzeniu regulacji prawnych i finansowaniu działań mających na celu trwałe zachowanie obiektów, włącznie z przeciwdziałaniem kradzieży. Dopiero wśród obowiązków właściciela obiektu – i to w ostatniej kolejności – wymienione jest tworzenie warunków odpowiednich do „popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury” (Dz. U. 2018 poz. 2067, 3). Tymczasem w strategicznym myśleniu o ochronie materialnego dziedzictwa rozbudowa świadomości poprzez edukację powinna być zagadnieniem równorzędnym z działaniami legislacyjnymi i konserwatorskimi oraz realizowana we współpracy właścicieli obiektów z instytucjami państwowymi o charakterze naukowym i kulturalnym, w tym muzeami¹.

W muzealnej edukacji nt. dziedzictwa urbanistycznego paradygmat budowania wiedzy powinien być usłużny wobec paradygmatu budowania świadomości, dotyczącej konieczności ochrony historycznych układów i czerpania z nich inspiracji do debaty o kształcie współczesnych miast. Jacek Purchla uważa, że uspołecznienie procesu ochrony zabytków jest remedium na nieskuteczność systemu państwowego, pisząc:

Samorząd terytorialny i społeczeństwo obywatelskie są bowiem warunkiem koniecznym stworzenia nowoczesnego systemu ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce. Dla osiągnięcia powyższych celów konieczne jest podjęcie przez państwo strategii rozwoju kapitału społecznego na rzecz dziedzictwa kulturowego (Purchla 2014, 26).

Ważnym elementem budowania tego kapitału mogą okazać się programy edukacyjne realizowane w muzeach. Zwiększenie społecznej świadomości dotyczącej lokalnych zasobów materialnego dziedzictwa i ich wartości przyczynia się do zwiększenia oddolnej dbałości o okoliczne zabytki. Ma to szczególne znaczenie w przypadku układów urbanistycznych, ponieważ o ile pojedynczy zabytek może być właściwie utrzymywany i użytkowany przez odpowiedzialnego właściciela, o tyle utrzymanie większej przestrzeni wymaga zaangażowania samorządu i lokalnej społeczności. Skutkiem wytworzenia tej powszechnej dbałości jest wolniejsza degradacja zabytkowych obszarów w czasie jej codziennej eksploatacji, a co za tym idzie zmniejszenie nakładów koniecznych na konserwację i naprawy. W końcu społeczność o ukształtowanej wrażliwości dotyczącej wartości krajobrazu kulturowego szybciej niż państwowe służby konserwatorskie jest w stanie zareagować na przykłady niszczenia, niewłaściwej adaptacji lub eksploatacji zabytku, bądź całej przestrzeni.

¹ Muzea bardzo często będą występować również jako właściciel lub administrator obiektów zabytkowych.

Jednak poprawa świadomości dotycząca wartości lokalnego dziedzictwa, w tym urbanistycznego, ma na celu nie tylko dobrostan samych obiektów. Jak twierdzi Gregory Ashworth:

Dziedzictwo może być postrzegane jako proces, w którym przedmioty, wydarzenia, miejsca, działania i postacie wywodzące się z przeszłości są przekształcane w doświadczenia przeżywane tu i teraz. Stanowi także wynik działań, stan świadomie tworzony w odpowiedzi na bieżące potrzeby polityczne, społeczne lub gospodarcze (Ashworth 2015, 22).

Uczestnictwo w dziedzictwie kulturowym ma wielotorowy wpływ na podniesienie jakości życia. Skupimy się jedynie na tych, które bezpośrednio związane są z dziedzictwem urbanistycznym. Świadomość historycznych wartości środowiska, w którym żyjemy ma znaczący wpływ na poczucie więzi z miejscem (Senetra-Szeliga, Jagodzińska 2017, 64). To przekłada się na budowanie tożsamości, dumy z miejsca zamieszkania i w końcu indywidualnej i zbiorowej pozytywnej samooceny (Murzyn-Kupisz 2012, 127). Dbłość o dziedzictwo materialne ma również pozytywne skutki dla środowiska naturalnego. Często z ekonomicznego punktu widzenia tańsze od remontu zabytkowego obiektu byłoby wyburzenie i postawienie nowego budynku. Jednak rozwiązanie to generowałoby zmarnowanie wielu nieodnawialnych surowców i pochłonęło znaczną ilość energii (Senetra-Szeliga, Jagodzińska 2017 s. 64). W końcu wiedza na temat historycznych założeń urbanistycznych, ich wad i zalet, pozwala na ocenę proponowanych współcześnie koncepcji. Intuicyjnie nie zawsze wybieramy rozwiązania najkorzystniejsze ze względu na jakość życia. Wzrost wrażliwości w dziedzinie urbanistyki może przyczynić się do położenia większego nacisku na jakość przestrzeni wybieranych do codziennego funkcjonowania, a co za tym idzie wywarcie presji na deweloperach i władzach miast, zmuszonych do staranniejszego planowania i projektowania.

O ile poczucie o konieczności ochrony zabytków, zwłaszcza tych najbardziej popularnych jest dość silnie obecne, o tyle gorzej wygląda świadomość o potrzebie zachowania układów urbanistycznych jako krajobrazów kulturowych. Ochrona zabytków u swego zarania również skupiała się na pojedynczych obiektach, a był to okres niespotykanej dewastacji miejskiego krajobrazu związanej z industrializacją (Tomaszewski 2012, 84). Tę samą ścieżkę, jaką przeszła profesjonalna konserwacja, musi teraz przejść świadomość społeczna, a edukacja muzealna może się tu okazać szczególnie pomocna. Jak pisał Wiesław Gruszkowski:

Urbanistyka jest sztuką organizowania przestrzeni miast dla zaspokajania potrzeb człowieka. Jest ona polityką w sensie celowego działania w kierunku pożądanych przekształceń. Jest również nauką o metodzie dokonywania tych przekształceń w sposób najbardziej racjonalny (Gruszkowski 1989, 6).

By zrozumieć wpływ miejskiego środowiska na życie nasze i poprzednich pokoleń, edukację na temat architektury powinniśmy wesprzeć dążeniem do lepszego pojmowania urbanistyki. Kraków ma tu szczególne argumenty, by stać się prekursorem. W końcu w 1978 r. na listę UNESCO nie trafił żaden konkretny obiekt, ale zwarty obszar historycznego centrum. Choć mówiąc o zarządzaniu tą przestrzenią, uwagę skupia się na inwestycjach o charakterze konserwatorskim, to widoczne jest również podejście dostrzegające rolę wiedzy o wartości układu urbanistycznego. Przejawem jest m.in. stworzenie szlaku turystycznego „Śladami europejskiej tożsamości Krakowa” w podziemiach Rynku Głównego czy realizacja licznych wydarzeń promujących dziedzictwo we wnętrzach urbanistycznych (Bujakowski, Rojkowska 2011, 245–248).

Edukacja na temat dziedzictwa urbanistycznego w Muzeum Krakowa i jej cele wobec strategii instytucji

Misja Muzeum Krakowa głosi „Opisujemy, dokumentujemy i opowiadamy Kraków. Słuchamy miasta...” (Strategia rozwoju Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 2017–2027, 6). Próba jej realizacji bez przedstawienia swoistej sceny, na której rozgrywają się wydarzenia, a która została ukształtowana w wyniku procesów urbanistycznych, byłaby zadaniem karkołomnym. Przy całym bogactwie programu edukacyjnego Muzeum Krakowa, najbardziej stabilnym, a więc również poddającym się najbardziej skutecznej analizie elementem, jest stała oferta zajęć kierowanych zwłaszcza do szkół i przedszkoli. W związku z tym, że przestrzeń (w tym przypadku zurbanizowana) i czas są podstawowymi kryteriami, w ramach których lokalizujemy wydarzenia, zagadnienia związane z urbanistyką przenikają do niemal wszystkich zajęć prowadzonych przez Muzeum. Są jednak takie, w których pełnią one kluczową rolę. Wielodziałowa struktura Muzeum sprzyja spojrzeniu na miasto z różnorodnych perspektyw. Niesie ze sobą również ryzyko utraty spójności przekazu, a co za tym idzie utrudnienia w dotarciu z informacją o ofercie. Jest ono niwelowane dzięki koordynacji prac przez Dział Edukacji.

Ważną rolę w budowaniu świadomości o wartości dziedzictwa urbanistycznego pełni Pałac Krzysztofora, zlokalizowany przy Rynku Głównym, w centrum układu lokacyjnego Krakowa. Do klas początkowych, ale również najstarszych grup przedszkolnych kieruje on warsztaty „Zwykłe, niezwykłe widoki Krakowa – czyli jak wyglądał dawny Kraków”. Skupiają się one wokół pierwszego wizerunku Krakowa zamieszczonego w *Liber chronicarum* Hartmanna Schedla. W trakcie zajęć dzieci odwołują się do znanych sobie aktywności, układając wspomniany obraz z wielkoformatowych puzzli, a następnie wraz z prowadzącym wskazują i wyrysowują na własnych kopiach charakterystyczne dominanty urbanistyczne, wspólnie z prowadzącym zastanawiając się nad ich historią. W trakcie tych działań odnajdują również budynki już nieistniejące lub przebudowane w zasadniczy sposób, przekonując się o zmianach, jakie zachodzą w tkance architektonicznej miasta. Nieco podobne cele stawiają przed sobą warsztaty „Lokujemy miasto – warsztaty architektoniczne” skierowane do dzieci i młodzieży od czwartej klasy szkoły podstawowej. Również tu głównym

tematem jest średniowieczny Kraków. Jednak poza bardziej szczegółowym omówieniem charakterystycznych elementów urbanistycznych w postaci Rynku i siatki ulic przedstawione zostają ustrojowe uwarunkowania ukształtowania miasta związane z lokacją na prawie magdeburskim. Uwaga uczestników skierowana zostaje na trwałości układu urbanistycznego Starego Miasta przy jednoczesnych zmianach – zwłaszcza funkcjonalnych – poszczególnych elementów. Większe możliwości w zakresie wyobraźni przestrzennej i umiejętności manualnych uczestników wykorzystywane są w ramach rekapitulacji pod koniec zajęć, kiedy to w grupach dzieci wykonują makietę miasta uwzględniającą najważniejsze omówione miejsca. Ewolucja tych warsztatów jest również przykładem zmian w sposobie prezentowania treści związanych z wyzwaniem współczesności. Obecnie większą uwagę poświęca się relacjom między dawnym miastem a jego otoczeniem – ukształtowaniu terenu, sieci wodnej i jej wykorzystaniu oraz oddziaływaniu Krakowa na jego otoczenie. Często również grupy wykonując makietę, korzystają z wtórnie wykorzystanych odpadów, co odnosi się do potrzeby oszczędzania nieodnawialnych surowców.

Kolejnym oddziałem, w którym w stałej ofercie edukacyjnej silnie wybrzmiewa opowieść o urbanistyce, jest Muzeum Nowej Huty. Podobnie jak w Krzysztoforach interesujące nas zagadnienia są prezentowane już nawet starszym grupom przedszkolnym i klasom początkowym szkoły podstawowej w ramach zajęć „Zbuduj z nami Nową Hutę”. W ich trakcie uczestnicy wykonują makietę miasta. Podczas warsztatów wyrabiane są również w dzieciach umiejętności pracy w grupie i odpowiedniego podziału zadań. Na zajęciach „Jak budowano miasto idealne, czyli architektura i urbanistyka Nowej Huty” dzieci i młodzież poznają podstawowe elementy założenia urbanistycznego Nowej Huty oraz sytuację grup społecznych współtworzących dzielnicę. Możliwość obcowania z rzeczywistymi budynkami, ulicami i innymi elementami projektu jest jedną z najskuteczniejszych metod utrwalania świadomości o wartościach urbanistycznych otoczenia. Wśród spacerów proponowanych przez Muzeum Nowej Huty szczególne znaczenie ma zatytułowany „Dzieje Nowej Huty utrwalone w architekturze”, prowadzony trzema różnymi trasami, którego treść odnosi się m.in. do stylów architektonicznych, niezrealizowanych elementów założenia urbanistycznego, czynników dotyczących lokalizacji i ukształtowania dzielnicy towarzyszącej kombinatowi metalurgicznemu.

Podobny charakter jak warsztaty „Lokujemy miasto...” w Pałacu Krzysztofony i „Zbuduj z nami Nową Hutę” mają zajęcia „Operacja MIASTO” prowadzone w Muzeum Podgórze, na których uczestnicy również wykonują projekt urbanistyczny. W tym przypadku starsze dzieci z przedszkola i uczniowie klas początkowych szkół podstawowych cofają się do przełomu XVIII i XIX w., poznając czynniki, które zadecydowały o lokalizacji i kształcie miasta na prawym brzegu Wisły. Dla młodzieży od czwartej klasy szkoły podstawowej przygotowano natomiast zajęcia „Dziedzictwo, czyli pomysł na przyszłość”. Tu nacisk położony został nie tyle *stricte* na urbanistycę, co przywiązaniu do „małej ojczyzny”, wpisując się w budowanie świadomości mogącej przyczynić się do zwiększenia zaangażowania w kształtowanie swojego otoczenia.

Obok opowieści o losach i postawach krakowian w czasie okupacji niemieckiej, w oddziale Fabryka Schindlera prowadzone są zajęcia „Architektura Krakowa czasu okupacji i symbole totalitaryzmu”. Poza uświadamianiem, że urbanistyka może stanowić część polityki totalitarnego państwa, walorem zajęć jest porównanie architektury Krakowa z okresu międzywojennego, lat okupacji i współczesnej. Funkcję swoistego muzeum przedmieść pełni w strukturze Muzeum Krakowa Dom Zwierzyniecki, w którego stałej ofercie znajdują się zajęcia „Jak powstał Wielki Kraków (poznajemy herby dawnych gmin krakowskich)”, uświadamiające odmienne źródła przestrzennego dziedzictwa gmin włączonych do Krakowa na początku XX w. Natomiast wpływ średniowiecznych fortyfikacji na urbanistykę Krakowa omawiany jest na prowadzonych w Celestacie zajęciach „Od lokacji do fortyfikacji, czyli jak to w Krakowie mury budowano”.

Przyglądając się środkom wykorzystywanym przy realizacji zajęć ze stałej oferty poszczególnych oddziałów, dostrzec można dążenie do ich urozmaicenia, uatrakcyjnienia i dostosowania do różnorodnych grup wiekowych. Edukacja muzealna jest jednym z najprężniej rozwijających się obszarów pracy muzealnej (Kacprzak, Milewska 2015, 64). Widać to, przyglądając się stałej ofercie Muzeum Krakowa powiązanej z dziedzictwem urbanistycznym. Upowszechnianie wiedzy na jego temat w myśl koncepcji zapisanej w strategii, a przewidującej, że instytucja „odchodzi od Muzeum w roli biernego opowiadacza historii na rzecz aktywnego uczestnika dziejącej się historii” (Strategia rozwoju Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 2017-2027, 3). Przejawem tego założenia jest cykl spotkań sieciujących „DNA Krakowa”, w czasie których spotykają się aktywiści, przedstawiciele krakowskich organizacji społecznych i samorządu, wypracowując wspólne stanowiska dotyczące najważniejszych wyzwań współczesności. Jeden z bloków tematycznych poświęcony jest urbanistyce, drugi dotyczący zieleni miejskiej też ściśle wiąże się z tematem. Zwłaszcza w realizacji pierwszego z nich stałym partnerem jest krakowski oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich.

Jednym z najważniejszych działań Muzeum Krakowa mających na celu upowszechnienie wiedzy nt. historycznych zmian urbanistycznych był podjęty w 2004 r. projekt naukowy „Cracovia 3D” (Marek 2011, 9). Jego efektem było powstanie cyfrowych rekonstrukcji zabudowy Krakowa, Kazimierza i Kleparza w połowie XVII w., przekształceń przestrzeni Rynku Głównego od XI do XVIII w. oraz wybranych obiektów. Efekty pracy zaprezentowane zostały w formie wystawy czasowej oraz wydawnictw i w dalszym ciągu wykorzystywane są w kolejnych działaniach prowadzonych przez Muzeum. Jednym z najważniejszych skutków projektu jest prezentowanie wystawy „Cracovia 3D” na licznych, czasowych wystawach zagranicą, co przyczynia się do zwiększenia świadomości o średniowiecznym i nowożytnym dorobku urbanistycznym Krakowa.

Przyjmując definicję zarządzania jako „zestawu działań (...) skierowanych na zasoby organizacji (ludzkie, finansowe, rzeczowe, informacyjne) i wykonywanych z zamiarem osiągnięcia celów organizacji w sposób sprawny i skuteczny” (Griffin 1996, 38), przedstawione powyżej działania upowszechniające należy uznać za metodę na

optymalne wykorzystanie zasobów ludzkich, rzeczowych i informacyjnych. W strategii muzeum wśród mocnych stron instytucji wymieniana jest „wszechstronna i profesjonalna kadra” (Strategia rozwoju Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 2017-2027, 8) co odnosi się również do zagadnień związanych z dziedzictwem urbanistycznym. Szczególnie cennym zasobem rzeczowym instytucji, zwłaszcza w kontekście zagadnień urbanistycznych są zabytkowe budynki, w których zlokalizowane są poszczególne oddziały (Strategia rozwoju Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 2017-2027, 8). Wyróżniają się tu zwłaszcza Podziemia Rynku, Wieża Ratuszowa i Pałac Krzysztofora znajdujące się na Rynku Głównym, w sercu średniowiecznego miasta lokacyjnego, ale także kino Światowid wpisujące się w urbanistykę Nowej Huty.

Edukacja muzealna na temat dziedzictwa urbanistycznego a otoczenie instytucji

Ważnym elementem otoczenia celowego instytucji jest jego właściciel (Griffin 1996, 102). W przypadku Muzeum Krakowa jest nim Miasto i Gmina Kraków, która nadzoruje instytucję poprzez Wydział Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Strategicznym dokumentem wskazującym zakładane kierunki rozwoju tego sektora jest „Program rozwoju kultury w Krakowie do roku 2030”. Najpełniej założenia dotyczące dbałości o dziedzictwo architektoniczne i urbanistyczne wybrzmiały w celu I.5.1. „Zintegrowane zarządzanie materialnym dziedzictwem kulturowym miasta”, w którym podkreśla się zwłaszcza znaczenie obszarów wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, ale wskazuje się także na możliwości, jakie daje formuła „parku kulturowego”, którą zamierza się zastosować również w Nowej Hucie i Starym Podgórzu z Krzemionkami (Program rozwoju kultury w Krakowie do roku 2030, 111). Jednak z perspektywy edukacji muzealnej istotniejsza jest realizacja celu I.5.3. „Promocja materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego Krakowa”, która przewiduje m.in.:

Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony. Organizowanie i wspieranie realizacji wystaw, konkursów oraz innych działań edukacyjnych, w tym promujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym. Wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego, wydawnictw popularnonaukowych (Program rozwoju kultury w Krakowie do roku 2030, 107).

Efektom działań ma być „Podniesienie kompetencji i wiedzy mieszkańców i turystów w zakresie dziedzictwa kulturowego Krakowa” (Program rozwoju kultury w Krakowie do roku 2030, 107).

Wśród wyszczególnionych zagadnień pojawiają się m.in. dziedzictwo Stanisława Wyspiańskiego, postacie doktora Fausta i mistrza Twardowskiego. Pośród częstego wspomniania o randze zabytków, zagadnienia architektoniczne, a zwłaszcza urbanistyczne, nie są szczególnie faworyzowane. Wydaje się jednak, że edukacja muzealna ma tu do

odegrania istotną rolę, szczególnie wobec, postrzeganej w ogólnomiejskiej strategii jako wyzwanie, konieczności poprawy ładu przestrzennego (Strategia Rozwoju Krakowa. *Tu chcę żyć*. Kraków 2030., 10). Osiągnięcie tego celu będzie bardzo trudne samymi tylko regulacjami prawnymi, konieczny jest również rozwój świadomości mieszkańców. Co ciekawe „Program...” przewiduje zaangażowanie mieszkańców na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego, podczas gdy wydaje się, że powinien to być cel poprzedzony włączeniem krakowian w dbałość o utrzymanie, a w dalszej kolejności rozwijanie zastanej spuścizny, w tym tej o charakterze urbanistycznym. By mogło się tak stać, trzeba wypracować poczucie dumy z lokalnego dziedzictwa, wynikające z wiedzy na jego temat. Jednym z przejawów włączania się władz Krakowa w zagadnienia edukacji architektonicznej jest współpraca z Politechniką Krakowską przy projekcie „Akademia Mistrzów Techniki”, który ma na celu przygotowanie nauczycieli szkół podstawowych do wprowadzania elementów teorii architektury i praktycznych umiejętności do programów różnych przedmiotów (Wantuch-Matla et al. 2021, 42-43). Kompetencje i świadomość pedagogów są istotnym czynnikiem, umożliwiającym dotarcie z ofertą na temat dziedzictwa urbanistycznego do uczniów, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części artykułu.

Kluczowym wymiarem celowego otoczenia instytucji są klienci, a więc „każdy, kto płaci za nabycie wyrobu lub usługi” (Griffin 1996, 110). Pełne przeanalizowanie potrzeb klientów dotyczących muzealnej edukacji na temat dziedzictwa urbanistycznego wymagałoby pogłębionych badań, jednak dzięki analizie podstawy programowej dla poszczególnych etapów kształcenia, możliwe jest rozpoznanie zagadnień najistotniejszych z perspektywy grup szkolnych, będących jednym z największych odbiorców oferty edukacyjnej muzeów. Przygotowując swoją propozycję dla szkół, Muzeum Krakowa, podobnie jak wiele instytucji o tożsamym charakterze, oparło ją głównie o wątki historyczne. Co ciekawe, w podstawie programowej nauczania historii dla wszystkich etapów odmiana słowa „urbanistyka” pojawia się tylko raz, w kontekście dokonań Kazimierza Wielkiego (Dz. U. z 2017 r., poz. 356, 95). Oczywiście przyczynkiem do mówienia o urbanistyce mogą być liczne wątki dotyczące osiągnięć architektonicznych poszczególnych epok. Znamienne jest to, że są one dość licznie reprezentowane, aż do XIX wieku, po czym niemalże znikają, gdy omawiana jest historia ostatnich stu lat (wyjątkiem jest wspomnienie o Gdyni). Prawdopodobnie jest to wynikiem chęci przedstawienia uczniom ważnego, a bardzo rozbudowanego kontekstu dziejów politycznych. Być może również stereotypowego podejścia do architektury i urbanistyki modernistycznej i postmodernistycznej. Na pewno jednak nie umieszczając tych zagadnień w podstawie programowej pozbawiamy uczniów klucza do zrozumienia przestrzeni, zamieszkiwanej przez większość obywateli współczesnych polskich miast. Tym większa jest tu rola instytucji muzealnych. Analiza oferty Muzeum Krakowa wskazuje na możliwość wypełnienia tej luki, zwłaszcza dzięki działalności oddziałów: Fabryka Schindlera i Dzieje Nowej Huty.

W swojej ofercie Muzeum Krakowa relatywnie często odnosi się również do edukacji plastycznej. Podstawa programowa dla klas I-III szkoły podstawowej określa

zakres wiedzy ucznia, który powinien potrafić nazwać „...wybrane przykłady dzieł znanych artystów: malarzy, rzeźbiarzy, **architektów** [podkreślenie – K.S.] z regionu swego pochodzenia lub innych” (Dz. U. z 2017 r., poz. 356, 43). Architektura pojawia się również na kolejnych etapach edukacji, jednak nie sposób nie odnieść wrażenia, że przypisuje się jej mniejsze znaczenie niż sztukom wizualnym. Natomiast pozytywnym zjawiskiem jest wskazanie, by tradycyjne lekcje uzupełniane były przez wizyty w muzeach, galeriach, lekcje plenerowe, spotkania z artystami i wykonywanie własnych prac.

Potencjał, nie w pełni wykorzystany przez Muzeum Krakowa, dają odniesienia do edukacji przyrodniczej i geograficznej, w których zagadnienia dotyczące rozumienia przestrzeni odgrywają ważną rolę. Już we wstępie do podstawy programowej dla klas I–III wskazuje się, że szkoła „kształtuje postawę szacunku dla środowiska przyrodniczego, w tym upowszechnia wiedzę o zasadach zrównoważonego rozwoju” (Dz. U. z 2017 r., poz. 356, 14). Przewiduje się również, że uczeń klas początkowych będzie w stanie opisać charakterystyczne elementy krajobrazu przyrodniczego i otoczenia: miejsca pamięci, zakłady pracy, zabytki, tereny rekreacyjne, a więc potrafi rozróżnić podstawowe elementy układu urbanistycznego. Na kolejnym etapie edukacji przyrodniczej zwraca się uwagę na współodpowiedzialność za stan najbliższej okolicy oraz wrażliwość na ład i estetykę jej zagospodarowania. Elementy te zostają rozszerzone o opis dawnego wyglądu okolicy na podstawie zdjęć i relacji oraz ocenę zachodzących zmian. Uczeń ma również umieć uzasadnić potrzebę ochrony obiektów zabytkowych (Dz. U. z 2017 r., poz. 356., 114). W podstawie programowej geografii, wśród dość licznych wątków, które można powiązać z urbanistyką, na szczególne wyróżnienie zasługuje: „Rozwijanie zdolności percepcji najbliższego otoczenia i miejsca rozumianego jako «oswojona» najbliższa przestrzeń, której nadaje pozytywne znaczenia” i „Rozwijanie postawy współodpowiedzialności za stan środowiska geograficznego, kształtowanie ładu przestrzennego oraz przyszłego rozwoju społeczno-kulturowego i gospodarczego «małej ojczyzny», własnego regionu i Polski” (Dz. U. z 2017r, poz. 356. s. 117). Działania mające na celu poprawę świadomości na temat swojego otoczenia mają być podbudowywane poprzez przedstawienie atrakcyjności „małej ojczyzny” (za pomocą plakatu, prezentacji lub małej wystawy) oraz zaproponowanie na podstawie obserwacji działań mających na celu poprawę warunków życia. Konieczność kształtowania więzi ze swoim regionem powtórzona zostaje w szkole średniej, wówczas podkreśla się również potrzebę „...ochrony elementów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz konieczności rekultywacji i rewitalizacji obszarów zdegradowanych” (Dz. U. z 2017 r., poz. 59, 949 i 2203, Załącznik nr 1, 164). Zagadnienie to rozszerzone zostaje o analizę przyczyn i skutków urbanizacji, rolę planowania przestrzennego oraz przykłady projektów rewitalizacyjnych. W klasach omawiających materiał z geografii w zakresie rozszerzonym podstawa programowa przewiduje także wyróżnianie faz urbanizacji, identyfikację funkcji i typów fizjonomicznych miast, argumentację za potrzebą harmonizacji budownictwa z krajobrazem przyrodniczym i kulturowym, omówienie problemu gettoizacji miast, identyfikację indywidualnych cech wybranych polskich ośrodków czy dokonanie analizy mocnych i słabych

stron zamieszkiwanej miejscowości. Elementem wspierającym może być podstawa programowa etyki mówiąca o dbałości o własność prywatną i publiczną, wartości miejsca, w którym żyjemy oraz idei odpowiedzialności za przyszłe pokolenia. Istotną stratą dla potencjału opowiadania o dziedzictwie urbanistycznym było zrezygnowanie z tzw. ścieżek edukacyjnych, umożliwiających rozszerzenie treści programowych. Na tym polu istniały już wypracowane rozwiązania związane z edukacją architektoniczną w postaci programu „Dialog z otoczeniem”, wprowadzonego na ministerialną listę oficjalnych programów dla ścieżki „Wychowanie regionalne – dziedzictwo kulturowe w regionie” (Wantuch-Matla et al. 2021, 52).

Wzrost zapotrzebowania na edukację dotyczącą dziedzictwa urbanistycznego wynika również ze zmiany w zakresie, który przez Ricky’ego Griffina nazywany jest „wymiarom socjokulturowym otoczenia organizacji” (Griffin 1996, 105). Ponad połowa ludzkości zamieszkuje miasta, które w wyniku rewolucji przemysłowej, a następnie rewolucji techniczno-informacyjnej rozrosły się i uległy licznym przekształceniom. Wraz z nimi pojawiły się problemy, a niektóre z nich nadal pozostają aktualne: zwiększenie mobilności społecznej osłabiające więzi z miejscem, wypieranie mieszkańców historycznych centrów miast przez turystów czy problem podziału ograniczonej miejskiej przestrzeni między użytkowników różnych środków komunikacji: kierowców samochodów, pieszych i rowerzystów. Muzealna edukacja na temat dziedzictwa urbanistycznego może być pomocna w upowszechnianiu wiedzy o sprawdzonych, historycznych rozwiązaniach przestrzennych miast i kształtowaniu świadomości ochrony wartościowych założeń. To z kolei może być fundamentem dla dojrzałej, opartej na argumentach, społecznej dyskusji, która mogłaby odbywać się między innymi w obrębie muzeum.

Kierunki rozwoju edukacji nt. dziedzictwa urbanistycznego

Aby wzmocnić rolę edukacji muzealnej, jako jednego ze składników zarządzania dziedzictwem urbanistycznym, aktywności Muzeum Krakowa powinny rozwinąć się w kilku kierunkach. Wspomnieliśmy już o konieczności zwiększenia interdyscyplinarności zajęć, które obecnie opierają się przede wszystkim na zagadnieniach historycznych. Być może wynika to z wiodącego wykształcenia pracowników zajmujących się opisanymi działaniami. W większym stopniu wykorzystana powinna zostać wiedza z zakresu nauk przyrodniczych czy socjologii. Pozwoli to na zrozumienie przez odbiorców oferty związków zachodzących między dbałością o dziedzictwo urbanistyczne a jakością przestrzeni i środowiska, a co za tym idzie dobrostanem mieszkańców. Da także narzędzia do uświadomienia sobie złożoności problemu i konieczności respektowania procedur, będących wyrazem umowy społecznej.

Efekt społecznego zaangażowania w kształtowanie przestrzeni i zachowanie jej najcenniejszych historycznych elementów można uzyskać poprzez uświadomienie obywatelom ich sprawczości. W ankiecie przeprowadzonej przez Dorotę Wantuch-Matłę, Annę Martykę i Agatę Ruchlewicz-Dzianach ponad połowa respondentów uznała, że

ma niewielki wpływ na otoczenie, przy czym ponad 65% przyznało, że nigdy nie brało udziału w procesach partycypacji społecznej. Z perspektywy dbałości o dziedzictwo urbanistyczne zasmuca fakt, że jedynie 30% ankietowanych interesowało się warsztatami z zakresu historii architektury, podczas gdy aż 83% ciekawiły procedury planistyczne, funkcjonowanie miasta i przestrzeni publicznej, a 51% architektura współczesna (Wantuch-Matla et al. 2021, 68-69). Jak pisze Łukasz Gawęł:

To właśnie publiczne organizacje kultury mogą w realny sposób zmienić świadomość społeczeństwa, powodować wzrost jego wrażliwości w różnych obszarach, kształtować postawę wobec innych członków społeczności (Gawęł 2020 82).

Tym istotniejsze jest, aby muzea przykładem swoich działań przyczyniały się do tworzenia wzorów społecznej partycypacji. W Muzeum Krakowa istotnym przykładem jest cykl „DNA Krakowa”, który jest nie tylko spotkaniem sieciującym, ale dla instytucji okazją do stworzenia więzi z osobami aktywnie działającymi na rzecz miasta oraz poznania opinii istotnych dla dalszego kształtowania oferty. By osiągnąć wymienione w tekście cele niezbędne wydaje się rozszerzenie oferty włączającej otoczenie w omawiane procesy.

Wśród zasobów, którymi dysponuje muzeum, istotnych w budowaniu świadomości na temat dziedzictwa urbanistycznego, wymieniliśmy lokalizację w zabytkowych budynkach. Ciekawym przykładem włączenia społeczności w pracę instytucji jest projekt, który przeprowadziło Muzeum Narodowe w Krakowie. Po przekazaniu przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego budynku dawnego hotelu „Cracovia” uruchomiło społeczny dialog mający na celu określenie potrzeb związanych z przyszłą funkcją tego obiektu, zmian, jakie nastąpią w nieodległym Gmachu Głównym MNK, ale również przyszłego kształtu placu, który stanowi przestrzeń spajającą te dwa budynki (Gawęł 2020, 91-92). Działania te stanowią wzór dla zwiększenia udziału otoczenia w zarządzaniu konkretnym elementem dziedzictwa urbanistycznego i stawiają instytucję muzealną jako przykład dobrych praktyk, które powinny być wykorzystane w innych organizacjach. Pozostałe muzea również stosują rozwiązania, które mogą być uważane za wzorcowe, wśród nich m.in. Muzeum Architektury we Wrocławiu, Muzeum Regionalne w Stalowej Woli czy Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. Szczególnym przykładem jest sala edukacji architektonicznej „MiastoKlocki” w Muzeum Woli (oddział Muzeum Warszawy). Jest to rodzaj placu zabaw, w którym przeskalowane klocki umożliwiają dzieciom eksperymentowanie z budową własnych miast (Wantuch-Matla et al. 2021, 39).

Świadomość społeczna dotycząca kształtowania przestrzeni i dziedzictwa urbanistycznego w Polsce stoi na stosunkowo niskim poziomie. Edukacja muzealna może przyczynić się do poprawy sytuacji, jest jednak tylko jednym z ogniw, które samodzielnie nie ma szans odegrania kluczowej roli w poprawie sytuacji, co wynika między innymi z incydentalności uczestnictwa w proponowanych aktywnościach. Wydaje się, że w chwili obecnej rolę muzeów oraz innych organizacji publicznych i społecznych zajmujących

się omawianym tematem jest stworzenie modelu działania, który w przyszłości skłoni władze centralne do wprowadzenia systemu powszechnej edukacji architektonicznej w szkołach. Przy czym wskazane byłoby, żeby proces ten nastąpił równoległe z poważną reformą edukacji, polegającą na przygotowaniu uczniów do krytycznego myślenia, samodzielnego rozwiązywania problemów, pracy grupowej czy odpowiedzialności za otoczenie (Wantuch-Matla et al. 2021, 121-122). W wyniku wprowadzenia powszechnej edukacji architektonicznej rola muzeów uległaby zmianie. W nowych warunkach placówki te oferowałyby niedostępne w szkołach możliwości prezentacji historycznego rozwoju urbanistycznego na konkretnych przykładach, byłyby miejscem utrwalania zdobytych kompetencji, m.in. u dorosłych w ramach całościowego uczenia się, wreszcie miejscem negocjowania zmian zachodzących w przestrzeni, odbywającego się między różnymi uczestnikami miejskiego życia.

Bibliografia

Dokumenty:

„Program rozwoju kultury w Krakowie do roku 2030”, załącznik do uchwały nr LXXIX/1933/17 Rady Miasta Krakowa z dnia 5 lipca 2017, 103.

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 października 2018 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, Dz.U. 2018 poz. 2067, 3.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz. U. z 2017 r., poz. 356, 95.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 stycznia 2018 r. w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia, Dz. U. z 2017 r., poz. 59, 949 i 2203, zał. 1. Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla czteroletniego liceum ogólnokształcącego i pięcioletniego technikum.

Strategia Rozwoju Krakowa. Tu chcę żyć. Kraków 2030, załącznik do Uchwały nr XCIV/2449/18 Rady Miasta Krakowa z dnia 7 lutego 2018 r.

Strategia rozwoju Muzeum Historycznego Miasta Krakowa 2017-2027, Kraków 2017.

Opracowania:

Ashworth G. 2015. *Planowanie dziedzictwa*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

Bujakowski K. i Rojkowska-Tasak H. 2011. Zarządzanie w obszarze światowego dziedzictwa w Krakowie. [W:] Purchla J. (red.), *Zarządzanie miejscami wpisanymi na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO w Polsce i w Norwegii*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 245-248.

- Gaweł Ł. 2020. Społeczna odpowiedzialność organizacji kultury. Muzea w otoczeniu społecznym. [W:] Pluszyńska A. i Konior A. i Gaweł Ł.(red.). *Zarządzanie w kulturze. Teoria i praktyka*, Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Griffin R. 1996. *Podstawy zarządzania organizacjami*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe.
- Gruszkowski W. 1989. *Historia urbanistyki w zarysie*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kacprzak D. i Milewska K. 2015. Edukacja w muzeum wielodziałowym i wielodyscyplinarnym. [W:] *ABC edukacji w muzeum. Muzea sztuki współczesnej, rezydencjonalne, wielooddziałowe i interdyscyplinarne*. Warszawa: Narodowy Instytut Muzealnictwa i Ochrony Zbiorów.
- Marek M. 2011. *Cracovia 3D. Rekonstrukcje cyfrowe historycznej zabudowy Krakowa*. Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.
- Murzyn-Kupisz M. 2012. *Dziedzictwo kulturowe, a rozwój lokalny*. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.
- Purchla J. 2014. Dziedzictwo kulturowe, a kapitał społeczny. [W:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*. Warszawa: Polski Komitet do spraw UNESCO.
- Senetra-Szeliga J., Jagodzińska K. 2017. Społeczno-ekonomiczny wpływ dziedzictwa kulturowego. Aspekty teoretyczne. [W:] *Potencjał dziedzictwa. Społeczno-gospodarcze przykłady z Europy Środkowej*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Tomaszewski A. 2012. *Ku nowej filozofii dziedzictwa*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury, 84.
- Wantuch-Matla D. i Martyka A. i Ruchlewicz-Dzianach A. 2021. *Powszechna Edukacja architektoniczna. Doświadczenia polski i kształcenie incydentalne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego.

Autor:

Mgr Kamil Stasiak

e-mail: k.stasiak@muzemkrakowa.pl

